

Jokūbas Geištoras

JOKŪBO GEIŠTORO ATSIMINIMAI
1857 – 1865

*Prieš juos skelbiami asmeniniai
prof. Tadeušo Korzono atsiminimai,
taip pat yra pratarinė ir komentarai*

Iš lenkų kalbos vertė Stanislovas Žvirgždas ir
Regina Koženiauskiė (poeziją)

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
Vilnius, 2022

Versta iš: *Pamiėtniki Jak6ba Gieysztor*
z lat 1857–1865, t. 1–2
Wilno: Biblioteka Pamiėtnik6w, 1913–1921

Knygos leidybą iš dalies finansavo

Dėkojame dr. prof. Tamarai Bairašauskaitei
už konsultacijas

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais internete, platinti jo kopijas – parduoti, nuomoti, teikti panaudai, be autoriaus sutikimo išleisti ir versti.

Taip pat draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Stanislovas Žvirgždas, vertimas, 2022
© Regina Koženiauskienė, poezijos vertimas, 2022
© Agnė Beinaravičiūtė, apipavidalinimas, 2022
© Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022

ISBN 978-5-420-01846-0

TURINYS

Pratarmė / 7

Iš asmeninių santykių / 30

Autoriaus žodis / 38

I skyrius

VALSTIETIJOS REIKALAI

1857–1860 metai / 41

II skyrius

„ALSUOJAME VISA KRŪTINE“

1861 metai / 65

III skyrius

DARBAS ĮGYVENDINANT
VASARIO 19 DIENOS MANIFESTĄ

1861–1862 metų sausis–gegužė / 92

IV skyrius

TYLA PRIEŠ AUDRĄ

1862 metų gegužė–gruodis / 112

V skyrius

RUBIKONO PERŽENGIMAS

1863 metų sausis–vasaris / 138

AUTORIAUS PRIEDAI

A / Jokūbo Geištoro projektas dėl laisvės
suteikimo valstiečiams ir žemės skyrimo
smulkiajai žemdirbystei, paskelbtas 1857 m. birželį / 180

B / Jokūbo Geištoro projektas dėl valstiečių
išlaisvinimo ir geranoriško bajorų žemės jiems perleidimo,
paskelbtas 1858 metų birželį / 182

VI skyrius

KOVŲ SŪKURYJE

1863 m. kovas, balandis, gegužė, pusė birželio / 189

VII skyrius

SUNKIAUSI LAIKAI

1863 metų birželio pabaiga, liepa / 215

VIII skyrius

KALĖJIME IR TREMTYJE UFOJE

1863 metų rugpjūtis–gruodis / 238

IX skyrius

VĖL VILNIUJE

1863 metų pabaiga / 257

X skyrius

TARDYMAS

1864 metai / 272

XI skyrius

LIKIMO LEMTIS

1865 metai / 311

XII skyrius

Į SIBIRĄ! / 330

AUTORIAUS PRIEDAI

Rainoldas Tyzenhauzas / 349

Liudvikas Žilinskis / 354

Stanislovas Montvila vyresnysis / 355

Zoruchas / 356

KOMENTARAI / 358

RODYKLĖS

Scheminis organizacijos narių sąrašas / 532

Asmenų rodyklė / 537

Geografinių pavadinimų rodyklė / 550

Pratarmė

Daugybę atsiminimų ir dokumentų apie lenkų visuomenės gyvenimą XIX amžiaus šeštąjį ir septintąjį dešimtmečius papildė svarbus ir puikus pasakojimas: *Jokūbo Geištoro atsiminimai* nuo 1857 iki 1865 metų. Atsiminimai verti dėmesio dėl daugelio priežasčių: pirmiausia dėl *chronologijos* – pati epocha, kurią jie apima, visai netolima, kartu tautos patirtas išmėginimas jau nutolęs, prikausto visuotini ir sutelktą dėmesį; dėl *geografinių* priežasčių – atsiminimų turinys apima visą Lietuvos teritoriją, su kurios senovine, vakarykšte istorija nuodugniai susipažįstama iš mūsų istoriografijos; be to, ir aptariamoji sritis padaro juos labai reikšmingus, nes dalykai vyksta arba labai mažai žinomu laikotarpiu, kaip antai valstiečių reformos reikalai lietuviškose gubernijose, arba visiškai nežinomi, kaip 1863 metų lietuviška organizacija. Apie pastarąją – iš prigimties konspiracinę ir nepasiekiamą – nei vienas atsiminimų autorius, rašęs apie 1863 metus, nerašė ir negalėjo išsamiai parašyti, nes jiems nebuvo patikėtos jos vidinės paslaptys, tad prie jos buvo prisiliečiama tik netiesiogiai, tik tiek, kiek tai buvo susiję su sukilėlių būrių kariniais veiksmais. Būtina pastebėti, kad 1863 metų atsiminimuose daugiausia dėmesio skiriama partizanų ir kariams veiksams, pridėdant tai, kas stipriausiai įsirėžė į atmintį – kančių ir išgyvenimų, tremties ir klajonių vaizdus. Geištoro atsiminimai visiškai kitokie: *juose nerasime partizanų judėjimo kelių, susidūrimų aprašymų*, apie tai rašoma labai mažai. Užtat juose sukaupta gausi kitokio pobūdžio medžiaga: pirmą kartą smulkiai aprašomas sukilimas, dvarininkų organizacijos kūrimasis ir raida, baltųjų organizacija Lietuvoje; parodomi tie kivirčiai, tos srovės, kurias Lietuvos centrinės vyriausybės viduje buvo galima pastebėti; pirmą kartą visuotinai ir detalai aptariama asmeninė organizacijos sudėtis. Kaip aksiomos laikomasi teiginio, jog partizanų operacijų ryšys su sukilimo centrinės vyriausybės, vadinamojo Skyriaus, potvarkiais buvo labai nenuoseklus; Skyriaus vadų daugumą sudarė buvusių baltųjų atstovai, organizacinio, neskubaus darbo šūkių išpažinėjai, kurie iš pat pradžių nė kiek netikėjo ginkluoto judėjimo sėkme ir negalėjo kitiems to tikėjimo įskiepyti. Tiesą sakant, Lietuvoje buvo ir „paraudonavusiųjų“, kurie prieš prasidedant sukilimui ir iki susiliejimo su baltųjų organizacija telkėsi į Judėjimo komitetą. Pats būdamas baltasis *Geištoras artimai nepažinojo raudonųjų*, todėl jų parengiamosios veiklos smulkmenų atsiminimuose *nerasime*. Beje, kultūriškai susipratęs lenkų visuomenės sluoksnių Lietuvoje socialinė sandara sąlygojo tai, kad visas būsimosios sukilimo organizacijos svorio centras turėjo atsidurti pirmiausia žemvaldžių, baltųjų organizacijos pusėje.

Be to, *Geištoro asmenybė, jo užimamos pareigos*, kurias ėjo aprašomųjų įvykių metu, suteikia jo atsiminimams išskirtinę reikšmę. Kaip žmogus jis pasižymi daugeliu išskirtinių bruožų: neabejotinai blavia nuovoka, derančia su karštais jausmais, entuziastingai imasi reikalų, kuriuose dalyvauja, nors retsykais tai ir sukelia pernelyg didelį aistrų proveržį, būtent dėl to atsiminimai tampa dokumentu, nors ne visada nešališku, užtat trykstančiu gyvybe. Kaip garsus veikėjas Geištoras dalyvauja valstiečių reformos reikaluose, o vėliau, remiantis jo paties liudijimu, yra vienas iš baltųjų organizacijos Lietuvoje iniciatorių, kaip patikėtinis dalyvauja jos darbe, pagaliau, kilus sukilimui, tampa Lietuvos provincijų valdymo skyriaus, vėliau pertvarkyto į Vykdomąjį skyrių, pirmininku: net iki pat suėmimo jis yra Sukilimo vyriausybės Lietuvoje ryškiausia pilietinės veiklos figūra, vėliau, per teisminius tardymus ir kalėjime, susipažįsta ir su kita jos puse. Manome, kad tai yra išskirtinė istorinė Jokūbo Geištoro atsiminimų vertė, ypač atsižvelgus į tai, kad visi Vilniaus centrinės organizacijos nariai, Geištoro kolegos, jau iškeliavę į aną pasaulį ir nei vienas, kiek žinome, atsiminimų apie savo veiklą nepaliko.

* * *

Manome, jog būtina supažindinti skaitytoją su žmogumi, kuris prabilo į jį iš atsiminimų, todėl čia pateikiame gyvenimo aprašymą ir įtakas, kurios turėjo veikti jo pažiūras ir jausmus.

Naudojamės daugiausia neskelbtomis jo atsiminimų ištraukomis ir ranka rašytomis užrašais, už kuriuos dėkojame šviesios atminties Jokūbo Geištoro žmonai poniai Elenai iš Eismantų Geištorienei ir jo sūnui ponui Stanislovui Geištorui.

Jokūbas Geištoras¹, Stanislovo ir Leokadijos iš Zavišų sūnus, į šį pasaulį atėjęs Medekšiuose, Kauno apskrityje, 1827 metų balandžio 6 (18) dieną, buvo nelabai turtingos, bet Lietuvoje žinomos bajorų giminės palikuonis. Štai kaip apie giminę jis rašo savo genealoginiuose užrašuose: „Jokios tikrai istorinės asmenybės Geištorų (Geištoro herbo) giminėje nebuvo. Tačiau Lietuvoje ji jau žinoma keli šimtai metų. Mano senelio brolis Dominykas buvo pasiuntinys į Didįjį [Ketverių metų] seimą, kuriame drauge su Korsaku pasisakė už išdą bei kariuomenę ir jau pirmą dieną (t. y. 1791 m. balandžio 29 d.) pasirašė Varšuvos miestiečių sąrašą. Kosciuškos sukilimo metu Dominykas buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės centrinės deputacijos saugumo skyriaus narys. Mano senelis Jokūbas 1794 metais buvo Kauno apskrities civilinis ir karinis komisa-

¹ Jokūbas Geištoras, pirmaisiais metais mokydamasis Vilniaus institute, priimdamas Sutvirtinimo sakramentą, pasivadino Kazimieru Stanislovu, todėl kartais vartojo du vardus: Jokūbas Kazimieras Geištoras arba inicialus J. K. G. ir taip pasirašydavo kai kuriuos laiškus.

ras. Tėvas Stanislovas, žemės teismo pirmininkas, kaip Kauno komiteto narys veikė 1831 metais. Iš tėvo giminės paveldėjau tik nesuteptą, užsitarnautą vardą.“ Užtat žavūs atgarsiai gaubė motinos pavardę. „Visi Zavišų giminės, nors ir neturėdami tam teisės, savo pavardę mielai kildino iš Zavišos Juodojo, to riterio, kuris drąsiai galėjo būti meilės kraštui ir duoto žodžio laikymosi pavyzdys. Ir Zavišų giminė su pravarde Daugėlos, Zadoros herbo (kuriai priklausė mano motina), noriai savinasi tą protėvį, nors jai netrūksta negincijamų ir reikšmingų vardų.“ Antai Jokūbo Geištoro senelis (iš motinos pusės) Petras Zaviša buvo pulkininkas Kosciuškos sukilimo metais, vėliau ištremtas į Archangelską. Senelio brolis Jonas mirė nuo Kosciuškos kampanijoje gautų žaizdų. Paties senelio brolio Ignaco Zavišos, Kauno pavieto maršalo, žirgas 1794 metais buvo nukautas, o jis visam gyvenimui liko invalidas. 1812 metais buvo išrinktas Seimo pasiuntiniu, 1826 metais dieną prieš dukters, Geištoro motinos Leokadijos, vestuves (ryšium su dekabristų procesu) buvo netikėtai suimtas ir kalinamas Sankt Peterburge ir Varšuvoje, pagaliau, kai (1829) grįžo, duktė jau buvo mirusi. 1831 metais antrą kartą buvo ištremtas į Voronežą, po poros metų sugrįžo ir 1833 metais Vilniuje mirė. Motinos pusbrolis Benediktas žuvo prie Ausieniškių 1831 metais, jos brolis Edmundas ir dar vienas pusbrolis Leonas mirė emigracijoje.“

Jokūbas Geištoras taip pasakoja apie artimiausius tėvo ir motinos gimines. Tos giminės tradicijos, tarp kurių jis augo, veikė jo charakterį ir suformavo tam tikrą idealistinį sentimentalų požiūrį į lenkų bajorų būdą ir paskirtį, tačiau nepraradusį sveikos nuovokos. „Bajoriją laikau kančios ir kovos vėliavnešiais...“ „Mums galima prikišti pernelyg didelę meilę neišsipildžiusiai praeičiai, – kalbės vėliau, – bet ne gyrimąsi tuo, kas nėra mūsų nuopelnas. Blogis ne tai, kad kas nors didžiuojasi gražiu ir kilniu savo senelių gyvenimu, kad ilsisi ant jų pelnytų laurų. Mūsų užduotis ne pataisyti praeitį, bet mus pačius. Kas brangina tėvų atminimą, tas moka jų skolas.“

Dvejų metų kūdikis Jokūbas Geištoras neteko motinos, o netrukus ir jaunesniojo brolio Leokadijaus. Po motinos mirties buvo globojamas močiutės Onos Geištorienės iš Gonseckių; ji lydėjo Jokūbo tėvą, kai jis iš Medekšių, kur viskas priminė žmonos netektį, persikėlė į Beinaičius (Kauno apskrityje), ten močiutės prižiūrimas anūkas pradėjo mokytis skaityti.

Dar po poros metų, jau po 1831 metų sukilimo, tėvas drauge su sūnumi persikėlė į Koncavą prie Neries (tik už kelių varstų nuo Kauno), močiutė apsigyveno Kaune.

Būdamas septynerių neteko ir tėvo (1834 m. sausį), žmogaus, nors ir smarkaus būdo, bet neabejotinai teisingo, – tada apsigyveno pas močiutę Kaune ir,

vadovaujamas mokytojo, pradėjo sistemiškai mokytis. Tai buvo malonios dienos, kurias jis leido panelių benediktinių fligelyje Kaune, globojamas karštai mylimos ir mylinčios močiutės; vėliau tas dienas Geištoras laikys laimingiausiomis savo vaikystės dienomis. Tačiau jos veikiai baigėsi: kaip visiškas našlaitis – be tėvo ir motinos – buvo globojamas teisėto globėjo tėvo brolio Stepono Geištoro iš Zabieliškio prie Kėdainių, kuris buvo vedęs Juzefą Oskierkaitę, jie kelis kartus minimi atsiminimuose. Dėdei nusprendus, vienerius metus iki mokyklos Jokūbas mokėsi Plytninkuose (Trakų apskrityje) drauge su jaunesniais dėdės Pranciškaus Orvydo, kuris buvo vedęs Jokūbo Geištoro tėvo seserį Teresę, vaikais ir pusbroliais bei pusseserėmis. 1836 metais vaikas buvo atiduotas į penkių klasių bajorų mokyklą Kėdainiuose. Treji metai, praleisti toje mokykloje, praslinko gana maloniai, tačiau be stipresnių įspūdžių: mokslai mokykloje, lankymasis geležinkelio stotyje pas dorą mokytoją rusą Levkevą, bendravimas su mokyklos jaunimu – vyresniu ir jaunesniu, – iš kurių ilgainiui didesnę įtaką jam turėjo Aleksandras Gintautas ir Simonas Kozlovskis, būsimas Mogiliavo arkivyskupas, bei Aleksandras Beresnevičius², Kujavijos Kališo vyskupas; viešnagės pas netoli Kėdainių gyvenančius gimines: pas Steponą ir jo žmoną Geištorus Zabieliškyje, močiutę Teklę, Ignaco žmoną, Zavišaitę³, gyvenančią su vyriausiąja dukra Emilija Ignacograde; visa tai buvo malonu, tačiau įprasta ir paprasta, šiek tiek trūko nerūpestingų ir laimingų momentų, todėl tas metas stipriau neįsirėžė į bręstančio jaunuolio atmintį.

Kitaip buvo Vilniuje, kur Geištoras buvo nuvežtas 1839 metų spalį mokytis prieš metus įkurtame (iš kito pobūdžio mokyklos) Bajorų institute. „Į Vilnių atvažiavome vakare prieš šventadienį, – taip savo užrašuose aprašo Geištoras

² Aleksandras Kazimieras Gintautas-Dzievialtovskis, gimęs 1821 m., įšventintas 1846 m., kanonizuotas Helenopolio vyskupu ir Plocko sufraganu 1877 m., Plocko vyskupijos administratoriumi buvo nuo 1876 iki 1883 metų. Mogiliavo arkivyskupu tapo kovo 3 (15) d., mirus Antoniui Fijalkovskiui, tą pačių metų gegužės 1 (13) d. buvo popiežiaus iškilmingai paskirtas vyskupu, mirė Duderhofe (Sankt Peterburgo priemiestis) 1889 m. rugpjūčio 14 dieną.

Simonas Martynas Kozlovskis, Mogiliavo arkivyskupas metropolitas ir bažnyčios raštininkas, gimė 1819 m. spalio 28 d., įšventintas 1844 m. gruodžio 22 d., iškilmingai paskirtas Lucko ir Žytomyro vyskupu 1883 m. kovo 3 d., Mogiliavo arkivyskupu, kaip Gintauto įpėdinis, paskirtas 1891 m. gruodžio 2 d., palijų gavo 1892 m. kovo 15 d., mirė 1899 m. lapkričio 14 d. Sankt Peterburge.

Aleksandras Beresnevičius gimė 1823 m., mirė 1902 metais. Nuo 1875 m. (mirus vyskupui Valančiui) Žemaitijos diecezijos administratorius, po aštuonerių valdymo metų perkeltas vyskupu į Kujavijos Kališo vyskupiją Vloclaveke.

³ Jokūbo močiutė Teklė Zavišienė, aukščiau minėto Ignaco Zavišos (Daugėlos Zadoros herbo) žmona taip pat buvo Zavišaitė, Jono Zavišos Kęsgailos (Gulbės herbo) ir Teresės Sventožeckaitės duktė. Mirė 1859 metais. Apie Ignacą Zavišą – atsiminimų komentaruose.

pirmuosius įspūdžius iš miesto, kuriame tiek viltingų akimirkų ir pavojų ilgai- niui turėjo išgyventi, – kitą rytą, turėdamas laisvą dieną, bėgiojau po Vilnių be palydovo: klausinėjau apie garsiąją katedrą, kur trumpam užsukau, skubėjau į Aušros Vartus. Vilnius, koks buvo neseniai po Simono Konarskio mirties, apie kurią, nors dar vaikas, girdėjau, mane labai sužavėjo. Jauna širdis pradėjo smar- kiau plakti išvydus Erelį ir Vytį ant Šv. Kazimiero koplyčios ir Šventųjų Vartų... Universiteto rūmai, Pilies kalnas, nors ir subjaurotas telegrafo būdelės – viskas žadino jaunuolio vaizduotę... Vilnius man tapo tarsi gimtuoju miestu...“

Jokūbas Geištoras 1839 metais įstojo į Vilniaus bajorų instituto trečiąją klasę (į tą pačią, kurią buvo baigęs Kėdainiuose, ir institute praleido penkerius metus. Tą instituciją, remdamasis savo paties patirtimi, jis taip apibūdina:

„Dažnai girdėjau priekaištaujant, kad instituto vadyba buvo prasta, jaunimas auklėjamas paviršutiniškas ir išpaikęs, suteikiama labai mažai žinių. Tame yra daug tiesos, tačiau ženkliai mažiau negu skelbiama... Bajorų institutas, uždara įstaiga, prieinamas tik turtingiesiems, jau atidarant jo tikslas buvo nugriebti provincijos grietinėlę, kurią lengviau palyginti su putomis. Dėl materialinių poreikių ir patogumų – įstaiga be priekaištų. Vaikai turėjo visus patogumus, maistas buvo geras, apranga įprasta; įstaigai suteikta privilegija, pavadinimas *bajorų* jau ją išskyrė iš kitų, kai kurie dalykai buvo dėstomi prancūzų kalba⁴, – visa tai pataikavo tuščiagarbiams tėvams, kurie į tą instituciją atiduodavo sū- nelius, jau visiškai sugadintus, manydami, kad tai labiausiai atitinka jų padėtį. Didžiausia tėvų klaida buvo ta, kad jie jau būdavo suteikę pradmenis, o iš ins- tituto reikalaujavo – tokių pavyzdžių turėjome ne vieną – pataikavimo ir pa- togumų.“ Apie pačios įstaigos vadybą ir išpaikusį jaunimą Geištoras mano, kad tas jaunimas, tiesą sakant, nebuvo blogesnis už kitų mokyklų jaunimą. „Buvau susipažinęs su kitomis mokyklomis, – pasakoja, – pažinojau ir institutą, tad nematau didelio skirtumo. Tuštybė buvo didžiausia instituto auklėtinių yda, tačiau su ja, kaip minėjau, išpaikinti ponaičiai jau atvykdavo iš namų ir daugelis čia tos puikybės bent kiek atsikratydavo. Kur tieką metų mokytoju dirbo Alek- sandras Zdanovičius, visa siela kraštui ir jaunimui atsidavęs vyras, ten negalėjo viskas būti labai blogai.“

Žinomas pedagogas Aleksandras Zdanovičius⁵, lotynų kalbos ir istorijos mo- kytojas, bei visų gerbiamas instituto kapelionas dominikonas, kunigas Pilypas

⁴ Visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba; lenkų kalba buvo dėstoma tik pirmaisiais Geištoro buvimo institucijoje metais, vėliau to dalyko mokymas buvo panaikintas.

⁵ Aleksandras Zdanovičius gimė 1808, mirė 1868 m. Vilniuje – visą Bajorų instituto egzistavimo laiką buvo mokytojas, daugybės garsių mokyklinių vadovėlių, ypač lenkų ir visuotinės istorijos, autorius.

Mokšeckis⁶ buvo dvi iškiliausios asmenybės tarp kitų mokytojų, kurie darė didžiausią įtaką jauniems protams. Be to, buvo garbingų žmonių ir tarp mokytojų lenkų, pavyzdžiui, matematikos mokytojas, susigiminiavęs su Geištoru per savo žmoną iš Polonskių, Gonseckos anūkę. Andrius Kalinauskas iš pradžių buvo mokytojas, vėliau inspektorius, pagaliau, jau Jokūbui Geištorui baigus institutą, – direktorius. Tokių buvo ir tarp rusų, pavyzdžiui, Desnickis, rusų kalbos mokytojas, tačiau nei vienas iš jų nemokėjo patraukti mokinių.

Jokūbas Geištoras institute, pradėdamas nuo penktos klasės, buvo geriausias mokinys ir baigė institutą 1844 metais sidabro medaliu.

Pirmaisiais instituto gyvavimo metais daugelis jo auklėtinių tarnavo kariuomenėje, nes buvo beveik įsisenėjusi taisyklė – per šešis mėnesius gauti karininko antpečius buvo baigiančiųjų institutą privilegija: pradedantiems savarankišką gyvenimą jaunuoliams tai buvo labai didelė pagunda! Tačiau tokių žmonių kaip Zdanovičius, kunigas Mokšeckis įtaka padarė savo. Pokalbiai su tais kolegomis, kurie, kaip reta išimtis, stoji į universitetą užburti kalbų apie kerintį universitetinio jaunimo gyvenimą, pagaliau Konarskio byla, kuri anaipol nesibaigė 1839 metų vasario 15 dieną Vilniaus Pohuliankoje, bet per pažintis, nuogaštavimus, lūkesčius tęsėsi dar daugelį metų, turėjo radikaliai pakeisti net ir instituto jaunimo požiūrį į būsimą karjerą ir veiklą. Bronislovas Zaleskis, Pranciškus Gedgaudas, Adomas Medekša, Boleslovas Oskierka ir daugelis kitų studentų iš Dorpat⁷ universiteto buvo suimti ryšium su Konarskio byla⁸ ir įkalinti Vilniuje, ne vienas iš jų turėjo giminaitį ar pažįstamą tarp instituto auklėtinių – neišskiriam ir kariuomenės vadovybės, – ir tai skatino jaunimą būti panašiams. Štai 1844 metais, kai institutą baigė Geištoras, pirmą kartą nutiko neįprastas įvykis: iš 24 absolventų (18 lenkų ir 6 rusai) – 12 nutarė stoti į universitetą, keturi liko namuose, į kariuomenę įstojo tik aštuoni, tarp jų net penki buvo rusai. Anksčiau metų absolvento Tadeušo Čudovskio⁹, kuris mokėsi Sankt Peterburge ir labai spalvingai apibūdino tenykštį lenkų jaunimo gyvenimą, paveiktas Geištoras pasirinko būtent tą universitetą, o drauge su juo į Sankt Peterburgą išvy-

⁶ Kunigas Pilypas Mokšeckis, dominikonas, katedros pamokslininkas, penkerius metus (1839–1844) buvo instituto kapelionas ir tikybos mokytojas, t. y. visą Jokūbo Geištoro mokymosi institute laiką. Už pamokslų sakymą apie vienuolynų uždarymą (1844 m. drauge su kitais buvo uždarytas ir Vilniaus dominikonų vienuolynas), ypač už dominikonų bažnyčioje pasakytą pamokslą šv. Jackaus skulptūros Pohuliankoje atnaujinimo proga vyriausybė jį pašalino iš Katedros pamokslininko, taip pat iš instituto kapeliono pareigų. Geištoras savo užrašuose kalba apie jį labai pagarbiai.

⁷ Dabar Tartu (vert.)

⁸ Apie juos išsamesni duomenys pateikiami komentaruose.

⁹ Ten pat.

ko dar devyni kolegos. Atsiminimuose toliau rasime jų pavardes: tai Mikalojus Giedraitis pirmasis, uoliausias klasės mokinys, kuris buvo vienas artimiausių Geištoro bičiulių, Kazimieras Šetkevičius, Vladislovas Chlevinskis, Fabijonas Kurkovskis, Henrikas Valavičiaus. Iš kitų instituto auklėtinių, kurie anksčiau ar vėliau jį baigė ir su kuriais likimas suvedė Geištorą 1857–1865 metais, atsiminimuose rasime: Tada Čudovskį, Kornelijų Pelikšą, Vaclovą Pšibilskį, Boleslovą Sventožeckį, Zigmantą Čechovičių, Juozapą Kalinauską, Mečislovą Siesickį, Jurgį Laskarij, Vincentą Rudaminą, Adomą Medekšą, Boleslovą Oskierką, Cezarį Orvydą, Konstantiną O'Rourke'ę, Vitoldą Giedraitį, grafą Jaroslavą Kosakovskį, Boleslovą ir Juozapą Geištorus, Konradą Chmelevskį, Dominyką Bociarskį ir dar daug daug kitų¹⁰. Vėliau jų veikla ir dažnai tragiški likimai gali paliudyti, – nekreipiant dėmesio į nieką, – apie tos mokyklos, kurią baigė, pobūdį.

* * *

1844 metų rudenį Geištoras, neturėdamas konkretaus studijų plano, išvyko į Sankt Peterburgą. Pomėgio vien mokslui, kaip vieninteliui tikslui, jis, kaip ir jo draugai, neturėjo. Mokslą ir išsilavinimą suvokė kaip priemonę intensyvesniam visuomeniniam darbui; kurį laiką net svajojo apie mediciną, ją laikė geriausia priemone suartėti su žmonėmis, juos paveikti ir teikti pagalbą. Tik Sankt Peterburge sužinojo, kad universitete nėra medicinos fakulteto, o į akademiją dėl jos karinio pobūdžio stoti nenorėjo ir ėmėsi teisės studijų.

Nepaisant viliojančių Čudovskio pasakojimų, lenkų jaunimo gyvenimas Sankt Peterburgo universitete Geištoro atvykimo metu neatrodė toks pozityvus.

Nepamirškime, kad tai buvo neįžvelgiamos tamsos laikai, kurie užgulė lenkų visuomenę po praėjusio lapkričio nakties spindesio; tai buvo Paskevičiaus¹¹ valdymo era Karalystėje, kai tautos gyvenimo branduolys atsidūrė už krašto ribų, emigracijoje, ciniškai atskirtas nuo krašto gyvenimo; liko tik jaunimas ar po mūšių išlikę seniai, pagaliau oportunistai, gyvenantys šia diena, nesirūpinantys dvasinga rytdiena, geriausiu atveju, kaip Varšuvos literatų grupė¹², retsykais tik pakurstoma iš išorės ar iš kitur atskriejančių aidų. Visuotinė dvasinė tuštybė, susikompromitavę švaistūnai, vyresniosios kartos tinginystė ir apatija, dar labiau sustiprinta Konarskio proceso pasekmių, tokios buvo vyraujančios vyresniosios lenkų kartos nuotaikos, iš prigimties išsikerojusios masėse, jau ne-

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Paskevičius Ivanas (1782 05 19–1856 02 01). Rusijos kariuomenės veikėjas. Nuo 1831 06 26 kariuomenės, malšinančios 1830–1831 m. sukilimą Lenkijoje ir Lietuvoje vyriausiasis vadas. 1831 m. užėmė Varšuvą. 1831–1856 m. imperatoriaus vietininkas Lenkijos Karalystėje (vert.).

¹² Kونسpiracinė publicistinė grupė, pasivadynusi Literatų draugija (red.).

kalbant apie išimtis – lenkų jaunimą Sankt Peterburgo universitete. „Atvykęs į universitetą, – tokią užuominą aptinkame Geištoro užrašuose, – radau lenkų jaunuomenę, perėmusią Dorpat universiteto įpročius, – vokiškos bendrabučio tradicijos, fuksai¹³, nors tik labai kukliai.“

Geištoras pirmaisiais gyvenimo Sankt Peterburge metais irgi gyveno entuziastingai kaip jaunas „fuksas“ – išgertuvės, ne kartą pasibaigusios muštynėmis, o dėl menkniekio net ir dvikovomis. Tačiau pamažu, darant įtaką naujai atvykusiam jaunimui, viskas pasisuko į gerąją pusę. „Jau po metų skirtumas buvo didžiulis, antrieji gyvenimo metai pasižymėjo pažanga, o trečiaisiais nauja srovė smarkiai apėmė visą mūsų lenkų būrelį.“

Tą pokytį, regis, paskatino į Sankt Peterburgo universitetą 1845 metais atvykęs Jokūbo Geištoro bendraamžis, šiek tiek už jį jaunesnis Zigmantas Sierakauskas, baigęs Žytomyro gimnaziją.

Tuo metu pradėjo formuotis dvi jaunimo kryptys: susiklostė viena individuali (jeigu ją taip pavadinsime), siekianti savo dvasios, o per ją ir bendruomenės dvasios atgimimo, ta kryptis geriausiai apibūdinta garsiajame to meto Antonio Sovos (Eduardo Želigovskio)¹⁴ kūrinyje *Jordanas (Jordan)*, kurio pagrindinė mintis ypač skaidri ir apibrėžta, galima manyti, kad svarbiausias mūsų rūpestis – vidinis tobulėjimas, visa kita ateis savaime.

Antroji – nelabai skyrėsi nuo pirmosios ir ėjo toliau – buvo labiau visuotinė, radikali, karštuoliška, sąmoksliška.

Pirmosios šalininkas buvo Geištoras, antrąją palaikė Sierakauskas. Tačiau pasiklausykime Geištoro žodžių, kuriais jis pasakoja apie tą jaunystės tarpsnį, kuris suformavo visą jo gyvenimą, apie tuometinius santykius su Sierakausku.

Jeigu šiuose žodžiuose, parašytuose po kelių dešimtmečių, po daugybės asmeninių išgyvenimų, turint galvoje vėlesnį Sierakausko vaidmenį, išgirsime pirmuosius tų akimirkų ir negrįžtamai nutrūkusių santykių idealizavimo garsus, tai, manau, bendruosius šio portreto bruožus turime pripažinti esant teisingus.

„Sankt Peterburgo žemėje, – taip kalba Geištoras apie Sierakausko atvykimą, – pasirodė [1845 m. – red.] spinduliuojanti, entuziazmu ir poezija trykstanti figūra – Zigmantas Sierakauskas. Kas tada jį pažinojo, tas nieko negali man prikišti, kad perdedu vadindamas jį vienu iš Viešpaties išrinktųjų, kuris ne tik darbu, ne tik pareigos suvokimu ir karšta širdimi darbuojasi tėvynės dirvonuose, tačiau ir dvasios polėkiu patraukia giminingus protus, dažnai iškelia juos į poetiškiausias sferas. Mes tapome tarsi tuometinio jaunimo nuomonės formuo-

¹³ Fuksas – pirmojo kurso studentas (vert.).

¹⁴ Apie Eduardą Želigovskį – atsiminimų komentaruose.

tojais, o dažnai ir priešininkais. Aš iki žilo plauko išsaugojau, kaip sakoma, karštuolio sielą, negalėjau būti abejingas tokio Viešpaties išrinktojo žodžiams, tačiau dažnai mūsų užduotį suvokiau kitaip. Išauklėtas (kaip ir Sierakauskas) Adomo¹⁵ poezijos, ypač Zygmunto Krasińskio¹⁶, be karšto kraujo, išsaugojau vadinamąją valstietišką išmintį; Sovos *Jordanas* taip pat veikė mano suvokimo būdą. Mums reikėjo ne sąmokslų, ne formų, o tik brandžiai suvokti savo misiją ir asmeninę pareigą. Ne rengti sąmokslus, ne veržtis į užsienio kovas, bet pirmiausia, sekant Zano¹⁷ tradicija, atsinaujinti viduje. Jaunimas pasidalijo tarp mūsų. Ketvirtaisiais mano buvimo universitete metais, kai norėjau palikti Sankt Peterburgą, abejojamas, ar neklystu, tačiau sąžinės ir subrendusio jaunimo balsas, kurį gerbiau, liepė man eiti savo keliu... Iš Zigmanto šalininkų išgirdavau skaudžių priekaištų (jam lygiai taip pat nestigo mano šalininkų priekaištų), tačiau tarpusavyje visada gyvenome kaip broliai; ištisomis naktimis diskutavome ir niekada neišsiskirdavome be nuoširdaus, broliško apsikabinimo. Galiu pasigirti, kad visada jį įveikdavau, kai kalbėdavome, jog reikia išlaikyti gilų masių tikėjimą, ar apie nepriimtinas sukilimo formas arba kad geriau neskubant, tačiau savanoriškai ištaisyti kolegų ydas., ir Zigmantas sutikdavo, meldavosi, žadėdavo žingsniuoti į priekį lėčiau... Vietoj to jis mane, visada siekiantį elgtis protingai, dažnai patraukdavo į svajonių ir ekstazės pasaulį. Aš jį mylėjau ir vertinau, tikėjau, kad ir jis manimi nedvejoja.“ „Visuomeninėmis pažiūromis, buvome karšti patriotai, demokratijos principuose nuosaikūs, mūsų tikslas buvo žmonės: pakelti jų gyvenimo lygį, o ne sunaikinti tradicijas.“ „Vienas, tik vienas stebuklas ir su lenkų bajorais eis lenkų liaudis, – kartojo Zigmantas Sierakauskas, – kaip ir galingiausių giminių sūnūs.“ Štai dar keletas paveikslėlių iš tų atmintinų universiteto metų.

Universitete susibūrėme mes, lietuviai, ir nedidelis būrelis rusų jaunimo. Karūnos jaunimas buvo kitokio būdo, daugiausia tai buvo ne kaip mes, bajorų sūnūs, bet valdininkų, jie buvo mažiau priklausomi materialiai ir jau iš anksto svajojo apie tarnybas ir kasdienę duoną. Mums studijos buvo pasiruošimas krašto ir tėvynės tarnybai, o ne aukščiausių pareigų siekis. Pažinojome keletą akademikų, kitaip sakant, akademijos studentų; iš jų gebėjimais išsiskyrė Jonas Balinskis¹⁸, dabar žinomas psichiatras. Tačiau Zigmantas išplėtė mūsų ryšius;

¹⁵ Adomas Mickevičius (1798–1855) – lenkų poetas (vert.).

¹⁶ Zygmuntas Krasińskis (1812–1859) – lenkų rašytojas (vert.).

¹⁷ Tomas Zanas – (1796–1855) – lenkų poetas, vienas iš filomatų draugijos steigėjų (vert.).

¹⁸ Jonas Balinskis – garsus psichiatras, žinomo istoriko Mykolo sūnus, Andriaus Sniadeckio anūkas iš motinos pusės, gimė Vilniuje 1827 m., mirė Sankt Peterburge 1902 m. kovo 11 dieną. Jis buvo Karo medicinos akademijos studentas nuo 1842 iki 1846 metų. 1856 m. tapo akademijos jaunesniuolu mokslo darbuotoju, 1860 m. profesoriumi. Žr. Vilniaus medicinos draugijos 1902 m. balandžio 2 d. protokolą.

per jo gimines ir brolius bendravome su karininkais ir įvairių karo institucijų mokiniais, dabar ieškujome gabių, veiklių jaunuolių. Taip susipažinome su Edmundu Ružickiu¹⁹, kuris tada beveik nemokėjo lenkų kalbos. Turėjau atminčiai pasidėjęs kolegos Ignaco Zenovičiaus eilėrašutką „Gana liūdesio“, dainuotą viename susirinkime, paskui jis buvo visų pasirašytas ir atiduotas man atminčiai. Ružickis taip pat pasirašė: „Edmynd sūnus Kapola Ryżycki.“ Zigmanto įkarštis atgaivindavo jaunimą... Ką gi, „žmonijos pavasario“ alsavimas iš Vakarų jau atskriejo net iki Nevos krantų. Aprašysiu bent vieną iš tų žavių dienų, kai jaunas širdis apėmė didelis įkarštis ir mes pamiršome realybę.

Per Velykas pas mane susirinko didelis būrys universitetinio jaunimo, tačiau netrūko ir vyresnių žmonių, kariškių, žinomų dėl šaltakraujškumo. Pradėdami pobūvį sustojome ratu, nes taip norėjo Zigmantas, ir užgiedojme himną... Tačiau įpusėję giedoti, tarsi elektros srovės nutrenkti, puolėme ant kelių, o baigus himną... nesimatė nei vienu sausų akių... Daugiau negiedojome, tačiau jautėme, tarsi visi būtume sukaustyti vienos krašto meilės grandinės... Vėliau jau niekada tokia visuotinio susižavėjimo akimirka nepasikartojo. Zigmantą ne kartą apimdavo entuziazmas, jaudinantis kai kuriuos, tačiau daugeliui tai išeidavo nenatūraliai, nes jaudulys neateina kviečiamas. Šiandien, praslinkus dvidešimt penkeriems metams, kai apie tai rašau, nei vienas mūsų negali tos akimirkos prisiminti nesijaudindamas, vieniems ji yra tarsi paguoda kenčiant, kitiems gal sąžinės priekaištas.“

Universiteto laikais Geištoras artimiausiai sugyveno, kaip galima suvokti iš užrašų, su buvusiais jaunesniais kolegomis iš instituto; tokie buvo Tadeušas Čudovskis ir Mikalojus Giedraitis, dažniausiai minimi. Artimiau susiedavo, be Sierakausko, su Bonifacijumi Krupskiu, Boleslovu Svida, Aleksandru Oskierka, Konstantinu Gecevičiumi, Vaclovu Pšibilskiu – visi bus prisiminti toliau – atsiminimuose.

Su kolegomis rusais lenkų jaunimas palaikė tik nuoširdžius, kolegiškus santykius, glaudesnių ryšių nebuvo „dėl mūsų kaltės“, kaip tvirtina Geištoras, „nors

¹⁹ Edmundas Ružickis – 1831 m. lenkų kariuomenės generolo Karolio sūnus, gimė 1828 m., vaikystėje buvo išvežtas į Rusijos gilumą, ten, nežinodamas lenkų kultūros, buvo auklėjamas. Mokėsi Pažų korpuse, vėliau atsidėjo karinei karjerai, nuo 1848 m. tarnavo Kaukaze, 1851 m. atvyko į Sankt Peterburgo karo akademiją, iš čia jau kaip vyriausiojo kariuomenės štabo kapitonas sugrįžo į Kaukazą. 1861 – manifestacijų metais – persikėlė į laikinai dislokuotą kariuomenę Voluinėje, netrukus išėjo į atsargą (turdamas pulkininko laipsnį), 1863 m. prisidėjo prie sukilimo veiksmų kaip Rusijos provincijų komiteto narys, buvo gerbiamas (kaip Sierakauskas Lietuvoje) už spontaniškumą, darbą, kaip būsimas vadas prisidėjo prie maišto Voluinėje. Pagarsėjo kaip „Voluinės kavalerijos“ vadas; po sukilimo buvo Krokuvos savišalpos draugijos valdininkas. Mirė 1893 metais. Žr. *Księga pamiątkowa*, oprac. przez Józefa Białynię-Chołodeckiego, Lwów, 1904, s. 347; taip pat W. Przyborowski, *Dzieje 1863 roku*, t. 3, s. 226.

jie noriai prie mūsų šliejosi“; Geištoras pamini tik keletą savo artimų pažįstamų, būtent Zvoncovą (gimusį iš motinos lenkės ir tėvo turko, paimto į nelaisvę Žvanece ir pakrikštyto), kuris rašė eilėraščius ir išvertė į rusų kalbą kai kuriuos Mickevičiaus kūrinis; Kotomkiną, Polevojų, žinomo istoriko sūnų, Filipovą, vėliau pagal politinę bylą ištremtą į Sibirą; iš aristokratų dažniausiai bendravo su Mordvinovu, Bobrinskiais, kunigaikščiais Golicynu ir Trubeckojumi.

„Iš mūsų pusės gal per daug buvo, – pasakoja Geištoras, – abejingumo ir nenoro susidėti su kolegomis rusais, nors tai gal ir išsaugojo mūsų kartą nuo degraduojančio tuometinio rusų jaunimo įtakos. Be demokratinių principų, buvome tradicijas gerbiantys, praeitį mylintys žmonės, bet vengėme dalintis klaidingais jos prietarais. Be to, dauguma buvo religingi ir labai moralūs, tiesą sakant, tik su Zano spindulingaisiais, regis, buvo galima palyginti Sankt Peterburgo jaunimą. Kitaip galvojo ir jautė daugelis mūsų kolegų rusų.“

Kasmetinės kelionės iš šiaurinės sostinės į savo kraštą buvo nelengvos, nes važiuota arkliais ar jūros keliu (iki Rygos), bet savotiškai žavios, nors netrūko ir nemalonumų. Santykiai su dėde ir globėju Steponu Geištoru iš Zabieliškio buvo normalūs, tačiau nelabai nuoširdūs, dabar dėl nesusipratimų su sąskaitomis dar labiau atšalę; ilgokai kamavo pirmasis meilės nusivylimas; vyresniosios Lietuvos kartos apatija ir neveiklumas akivaizdžiai skyrėsi nuo intensyvaus jaunimo gyvenimo Sankt Peterburge, nuteikdavo atgrasančiai ir pesimistiškai,.. tačiau ne visada iš mūsų krašto prie Nevos atskriejantys aidai buvo visiško neveiklumo atbalsiai...

Štai ir atėjo tragiški 1846-iejai, Galicijos skerdynių metai, jau iš pat pradžių nepavykusio sukilimo akcijos, o drauge su ja ir Lietuvoje pagarsėjęs emisaro Jano Roehrio ir kartu su juo ištremtų Apolinaro Hofmeisterio, Bronislovo Zaleskio bei daugelio kitų bylos²⁰.

Tos bylos buvo karštai jaunimo aptariamoms, kėlė įvairiausių jausmus ir drauge padėjo susidaryti požiūrį į visuomeninius bei politinius visuomenės santykius ir apskritai į darbų sukilimui vertę. Kartu buvo rengiami protai būsimiems įvykiams, kurių arena 1848 metais turėjo būti beveik visa Europa ir lenkų žemės, ir tiems, kurie turėjo įvykti septintąjį dešimtmetį.

Apie didžiuosius 1848 metų įvykius Geištoras rašo: „Sukaupiau daug energijos, kad pradėčiau kovą su aktyvesniąja jaunimo dalimi. Visi buvome tikri, kad

²⁰ Janas Roehris – nelaimingas 1846 m. emigracijos tremtinys, pakliuvęs Lietuvoje į jam netinkamas sąlygas, buvo suimtas ir nuteistas 1500 lazdos smūgių bei išsiųstas į Sibiro kasyklas Petrovske. Sugrįžęs iš tremties, jau sirgdamas džiova, mirė pakeliui po gydymosi Čenstakavoje 1859 metais.

Žr. A. Giller, *Historja powstania narodu polskiego w 1861–1864 r.*, t. 4, Paryž, 1868, s. 66.

Apie Hofmeisterį ir Zaleskį – bajorus – toliau atsiminimų komentaruose.

politiniai įvykiai ir pas mus atsilieps, visi buvome pasirengę paaukoti gyvybę; esu tikras, kad net ir tie, kurie vėliau neidavo į bažnyčias, nes jiems tai priminė Lenkiją, tada ėmėsi ginklų. Tačiau vieni norėjo važiuoti į mūsų kraštą ir organizuoti, norėjo pakelti mases, nors ir priešindamiesi tėvų valiai, kiti skubėjo, kad paklustų ir kovotų kaip eiliniai.“

Jaunimas 1848 metais būriais palikinėjo universitetą ir skubėjo į mūsų kraštą. Tada iš Sankt Peterburgo išvažiavo ir Zigmantas Sierakauskas norėdamas pereiti Austrijos sieną, tačiau buvo suimtas, tai jį netikėtai nuvedė į Orenburgo reguliariąją kariuomenę, o iš ten, kaip karininką, į Karo akademiją ir Generalinį štabą, regis, puikiai karinei karjerai.

Jokūbas Geištoras būtent tais metais turėjo baigti teisės studijas; jam liko tik išlaikyti kandidato egzaminus; jų nelaikė, gavo atostogas grįžti į savo kraštą ir paliko universitetą – visiems laikams, o Sankt Peterburgą, regis, ilgiems metams. Sugrįžo į Nevėžio apylinkes – į savo gimtąjį Kėdainių kraštą, tačiau jokie svarbesni įvykiai nevyko. Garsiosios Lietuvos jaunimo sąjungos, įkurtos brolių Pranciškaus ir Aleksandro Dalevskių, veikloje nedalyvavo. Lemtinga, kad atskleidus organizaciją negandos jį sėkmingai aplenkė.

Todėl, kad mažai žinome apie tuometinių įvykių Lietuvoje raidą ir specifinio būsimo baltųjų šalininko, 1863 metų ginkluoto sukilimo priešininko Geištoro elgesį, čia pridedame jo atsiminimus apie 1848–1849 metus Lietuvoje:

„Dar studijuodamas universitete susipažinau su broliais Dalevskiais, Pranciškumi ir Aleksandru – jie, baigę Vilniaus gimnaziją, subūrę prie savęs jaunimą, ragino dirbti, tačiau dėl 1848 metų įvykių draugijos nariai pavadinti sąmokslininkais. Vieną dieną, 1849 m. pavasarį, buvau su Pranciškumi Ganu, Dalevskių mokyklos laikų bičiuliu, mano dėdės vaikų mokytoju Kėdainiuose, ten sutikome Danovskį. Jį buvau kartą matęs Vilniuje pas Dalevskius, dabar jis man įteikė raštelį, kad Kauno apskrityje pradėčiau sukilimą, kitą raštelį turėjo atiduoti Bronislovui Liutkevičiui su panašiu įsakymu Raseinių apskrčiai. Mums pasakojo, kad viskas jau parengta, kad žymesni žmonės jau dalyvauja sukilime, sukilimo tikslas turėjo būti ginkluota diversija, kad Rusija nepradėtų kariauti su Vengrija. Užsiminė apie Mierosławskio²¹ gyvenimą Vilniuje ir panašius prasimanymus. Matydamas, kad Ganas labai pasiduoda įspūdžiui, jam pasakiau, kad grįžtų į Zabieliškį (mano dėdės dvarą), o aš ant tilto sulaukiau grįžtančio Danovskio ir tiesiog atidaviau jam abu raštelius. Į jo prašymus ir grasinimus griežtai atsakiau: „Kai du žmonės išeis į kovos lauką, aš būsiu trečias, tačiau nesu įtakingas,

²¹ Ludwikas Mierosławskis (1814–1878) Lenkijos politikos ir karo veikėjas, generolas, sukilimo diktatorius Lenkijos karalystėje. Plačiau žr. komentaruose, p. 404 (red.).

kad manyčiau, jog paskui save patrauksiu mases, nematau ir galimybės ką nors rimtesnio mūsų krašte padaryti.“ Išsiskyrėme smarkiai susierzinę, jis, – kad aš atsisakiau, o aš – dėl kraštui gresiančios nelaimės.

Išskubėjau į Zabieliškį ir iškart išsiunčiau Ganą į Vilnių, kad pasikalbėtų su Pranciškum Dalevskiu, o prireikus ir su Eduardu Želigovskiu. Bet buvo jau per vėlu. Pranciškus, kaip su vadovais dažnai nutinka, buvo įtrauktas į įvykių sūkury. Prasidėjo areštai ir teismai. Krašte padaugėjo aukų, išryškėjo stiprūs abiejų brolių Dalevskių charakteriai. Kilnisius Danovskis neprasitarė nei apie mane, nei apie Ganą, tai mane išsaugojo, nors visus metu neturėjau ramybės, nes nemalonu pražūti, jeigu nepritari įsitikinimams²².

Netrukus Kėdainiuose sužinojau, kad dėl vieno Čapskio kontoros darbuotojo nemokėjimo laikyti liežuvio už dantų pradėta jau garsiai kalbėti apie sukilimą, kuris Vilniuje prasidėjęs per Velykas. Tą patį pasakė ir generolas Jevreinovas Karoliui Zabielai Apytalaukyje. Dalevskiai, kaip ir Danovskis, buvo išstremti į Sibirą. Šeima, tik ką netekusi tėvo, prarado vienintelę suaugusių sūnų, kurie nevensgė darbo ir gebėjo dirbti, paramą. Išvis visas tas garbingų žmonių sukeltas sąmokslas buvo pernelyg ne laiku ir užbaigė aukų ir slaptų sąmokslų rengimo epochą.“

* * *

Tiesą sakant, ne tik visos Lietuvos gyvenime 1848–1849 metai buvo „slaptų sąmokslų“ rengimo epochos pabaiga. Ir Geištoro gyvenime, pasibaigus karštingiškai jaunystei Sankt Peterburge, prasideda ilgi lėto, organinio darbo²³ savo krašte metai.

Kai Geištoras grįžo į savo kraštą ir susipažino su reikalais, vyko iš tėvo paveldėto nekilnojamojo turto išpardavimas (Medekšių, Beinaičių), kad išsaugotų iš senelio Ignaco Zavišos paveldėtą Ignacogradą, kuriame pusę amžiaus gyveno Ignaco našlė ponja Zavišienė. Jokūbas Geištoras nenorėjo, kad vienintelė dar gyva močiutė (nes ponja Geištorienė, kuri kadaise buvo jo globėja, jau seniai, dar 1837 metais, mirė), savo akimis regėjusi tėvų lizdą, kuris buvo ir jo motinos gimtinė, atsidurtų svetimose rankose. Išlaikyti ir tėvo dvarą, ir Ignacogradą buvo neįmanoma. Ignacogradas, tais senais laikais ištrėmus senelį ir vėliau jam

²² Florijonas Danovskis (1822–1903), po 1848 m. išsiųstas į Nerčinsko kasyklas, 1858 m. sugrįžo į savo kraštą, tačiau po 1863 m. vėl buvo išstremtas į Tomską; grįžo 1878 m. ir apsigyveno pas pono Alfredo Rōmerio našlę Karalinavę, kur gyveno iki pat mirties. Žr. *Tygodnik ilustrowany*, 1912, nr. 29, s. 602. Bronislovas Liutkevičius nuteistas tarnauti kariuomenėje eiliniu. Apie brolius Dalevskius – atsiminimų komentaruose.

²³ Organinis darbas – ekonominio krašto pakėlimo darbas netekus valstybės nepriklausomybės – lenkų pozityvistų šūkis numalšinus 1863 m. sukilimą (vert.).

mirus, dėl neintensyvaus ūkininkavimo, nesant ūkyje vyriškos akies, buvo labai nuskurdęs.

Geištoras tada ėmėsi žemės ūkio, nors profesionalios kvalifikacijos toje srityje neturėjo. „Nebuvau, – pasakoja apie save, – pavyzdingas ūkininkas tikrąja visuotinai vartojama to žodžio prasme, nes nemokėjau sukaupti pinigų, tačiau mano dvaro reikalai gerėjo, pajamos augo, taip pat ir dvaro vertė, nes ūkininkavau galvodamas apie ateitį. Be didesnių išlaidų bibliotekai ir gyvenimo visiems atviromis namų durimis, nors kukliai (nei baldų, nei karietos neįsigijau), be išlaidautojo reputacijos, nieko daugiau sau negaliu prikišti.“ Įvesta sėjomainos sistema padidėjęs žemės našumas, dvaro trobesiai – pirmiausia buvo asmeninis reikalas, o veikla kitose sferose turėjo platesnę visuomeninę reikšmę. Minimoji biblioteka, sukaupta nemažomis lėšomis Ignacograde Ignaco Zavišos pastatytame statinyje su užrašu „mokslui“, ateityje turėjo išsaugoti nuo sunaikinimo ne vieną senovės paminklą ir išaugo iki nemažo knygų rinkinio, nors prasidėjo nuo menkos Zavišos bibliotekėlės. Štai kaip apie pirminį knygų kolekcininko potraukį pasakoja Geištoras po daugelio metų (1882) išleisto pirmojo senųjų leidinių katalogo įžangoje: „Nuo 1849 metų, būdamas trylikos, įsigijau du Niemečičiaus toms ir Bielskio kroniką, taip prasidėjo mano rinkiniai. Galiu drąsiai pasakyti, tai buvo vienintelė prabanga, kurią sau leidau. Knygų rinkinys kasmet didėjo; Sankt Peterburge susiformavo naujas skyrius, tačiau apsigyvenus kaimė per penkiolika metų, tarpininkaujant Vilniaus antikvarams Kinkulkinams ir garbingajam Zoruchui, ne viena reta knyga praturtino mano rinkinį. Per 5000 kūrinių ir brošiūrų drauge su dideliu archyvu, įsigytų iš menko bajoro turto, buvo nemažas rinkinys.“

Geištoras taip pat įsteigė pirmąją Kėdainių apylinkėse skaityklą, „po kelerių metų visa apskritis buvo į tai įtraukta“, regis, iniciatyva atitiko to momento poreikius. Savo valstiečiams jis skiepijo nuosaikumą ir drauge su jais aktyviai prisidėjo prie dvasininkų Lietuvoje ir Žemaitijoje propaguojamų blaivybės draugijų. Apskritai santykiai su valstiečiais buvo patriarchaliniai ir draugiški. Geištoras vedė (1851) savo tetą, jauniausią motinos Teklės (gimusios 1820 m.) seserį ir susilaukė penkių sūnų: Stanislovo, Kazimiero, Tado, Jono ir Vytauto bei dukters Leokadijos²⁴. Vyriausiąjį sūnų per krikštą laikė Ignacogrado valstiečiai. Pats Geištoras beveik kiekvienoje troboje turėjo krikštasūnį (kviečiamas galėjo būti iš materialinio valstiečių išskaičiavimo).

²⁴ Stanislovas gimė 1853 m. sausio 16 d., dabar Zacišės dvaro, Kauno gubernijoje, savininkas; Kazimieras gimė 1853 m. rugsėjo 6 (18) d., mirė 1909 m.; Tadas, gydytojas, gimė 1855 m. spalio 10 (22) d.; Jonas gimė 1859 m. vasario 23 d., mirė 1862 m. sausio 10 (22) d.; Vytautas gimė 1860 m. birželio 2 (14) d., mirė 1864 m. spalio 20 d. (lapkričio 2 d.), tėvui kalint; Leokadija gimė 1862 m. balandžio 20 d. (gegužės 2 d.).

Kaskart vis labiau reikėjo sureguliuoti Lietuvoje valstiečių santykius, tad tai turėjo atsirasti ir Ignacogrado dienotvarkėje. Štai kaip tą milžinišką visuomeninio darbo barą pateikia Geištoras.

„Gyvenimas kaime buvo nelengvas: reikėjo atsikratyti prietarų, pasenusių įpročių ir viską daryti palengva, kad nesukiršinus kaimynų, kad nepelnius keistuolio vardo, ir pamažu daryti įtaką.

Atvažiuavęs į Ignacogradą iškart panaikinau nemokamą darbą, duokles; baudžiava ir visos jos pasekmės tuokart dar kuriam laikui liko. Ir taip netrūko kaimynų patyčių ir neapykantos, tačiau šitaip buvo neilgai, netikėtai ėmiau daryti įtaką ir pelniau net meilę.“

Žengiau apgraibomis, dažnai manyje pabUSDavo buvęs bajoras ir erzino, kaip man atrodė, valstiečio kvailumas ir nekantrumas, nepaisydamas to žengiau savo keliu: atskyrčiau valstiečių žemes, stengiausi juos palenksti pereiti prie činšo.“ Kažkaip natūraliai, dar iki caro Aleksandro II valstiečių reformų eros pradžios, visus savo valstiečius Ignacograde Geištoras *pirmasis Kėdainių apylinkėse apdėjo činšu*.

Praktiškai Ignacogrado laukuose tai buvo paskutinis Geištoro veiklos etapas reguliuojant valstiečių klausimą. *Teoriškai* jis išpažino toliau siekiančius principus. Štai ką jis apie tai pasakoja: „Dar mokantis universitete *dovanoti* žemės valstiečiams atrodė žingsnis klaidingas, nukreipiantis valstiečius nuo teisingo prievolių suvokimo kelio, tačiau *visada mačiau ir savo sąžine jaučiau, kad jie privalo tą žemę gauti kaip nuosavybę, o mes esame įpareigoti jiems tai palengvinti*.“ Jeigu ir turėtų gailėtis, kad savo žemėje negalėjo, nenorėjo ar nemokėjo to principo įgyvendinti, kartu reikia pripažinti, kad tuose žodžiuose girdėti tas pats balsas, kurį rasime vėliau atsiminimų puslapiuose, aptariant valstiečių reikalus 1858 metais, bei brošiūroje *Bajoro balsas (Głos szlachcica)*, kur nedviprasmiškai, aiškiai pasisakys, jog būtina pripažinti žemę valstiečių nuosavybe.

Ypač miegūstai Lietuvoje slinko paskutiniai caro Nikolajaus I valdymo metai. Tik senųjų laikų palikimas, bajorų seimeliai, nors ir kas trejus metus susirenkantys rinkti bajorų vadovų, nagrinėti tam tikrų pasiūlymų ar ūkiniu klausimų, suteikė galimybę turtingesniems visos gubernijos bajorams susipažinti ir susitarti. Juose buvodavo ir Geištoras, susipažindavo su žmonėmis ir pats sužinodavo naujienas. Išskyrus tai, kad „visi buvo užmigę letargo miegu“. „Kraštas gyveno tarsi žvėrys – instinktyviai, rūpindamasis materialiniais poreikiais, negalvodamas apie rytojaus dieną sielai ir net rytdieną kūniui.“ Net ir Krymo karas Lietuvos bajorams nepadarė didesnio įspūdžio.

Tik įžengus į sostą naujam carui Aleksandrui II prasidėjo kiek didesnis pagyvėjimas. Rinkiminiuose seimeliuose 1855 metais Kaune tylą nutraukė Edvardas

Römeris²⁵, neseniai grįžęs iš tremties, apsuptas patriotizmo, išminties ir pasišventimo aureolės, „į kurį, – anot Geištoro, – visi žiūrėjome kaip į Mozę, mus visus per dykumą išvesiantį.“ Tai jis pradėjo kalbą, jog reikia įteikti adresą dėl lenkų kalbos padėties Lietuvoje.

Atsakymo taip ir nebuvo... Nepaisant to, žinios apie jaunojo caro širdies gerumą nesiliovė žadinti viltis. Iš Rusijos ir Sibiro gilumos po vieną pradėjo grįžti sukilėliai, atmosfera kaito...

Esant tokioms sąlygoms atėjo 1857 metai, atmintini dėl pirmą kartą vyriausybės pajudinto valstiečių reikalo. Apie įvykius nuo tų metų net iki 1865-ųjų ir apie savo aktyvų dalyvavimą juose mums geriausiai papasakos pats Geištoras toliau publikuojamuose atsiminimuose.

Ir mes jų čia detaliam nepateiksime, tik pažymėsime, kad Geištoras valstiečių reikalams skirtuose bajorų suvažiavimuose gal kaip Gubernijos valstiečių reikalų valdybos narys, gal kaip dvarininkų organizacijos – baltųjų organizacijos – patikėtinis, gal, pagaliau, kaip vienas sukilėlių organizacijos vadovų, kaip Lietuvos provincijų valdymo skyriaus pirmininkas, o vėliau kaip politinis kalnys, laukiantis kaltinamojo nuosprendžio, nepaisant trūkumų ir klaidų, turėjo vieną teigiamą bruožą. Kartais gal ir nesuvaldys temperamento ir pernelyg kaip garbingas valstybės veikėjas vadovausis miglotais jausmais; gal pernelyg kategoriškai spęs apie žmones; dažnai beatodairiškai primes jiems savo nuomonę su didele doze šališkumo ir tikėjimo savo neklytamumu; gal kartais save ir savo darbus, neatitinkančius tikros realybės, ženkliai padidins, bet galiausiai ir nenuginčijamai išliks atviras, be to, išlaikys jam būdingus taurius jausmus, kurie net iš sentimentalus misticizmo atims balsą.

Toks jis liko iki pat pabaigos, jo nepalauš, nepakeis net tremtis ir sunkūs darbai, į kuriuos buvo išvarytas 1865 metais.

Koks buvo tas laikotarpis Geištoro gyvenime, to skaitytojas neras atsiminimuose, gali tik įsivaizduoti... Ir mes nedaug apie tuos metus galime pasakyti.

Tik žinome, kad 1865 metais jis buvo nuteistas dvylikai metų sunkių darbų ir atsidūrė Rytų Sibire, Usolėje, už kelių mylių nuo Irkutsko.

Štai kaip aprašo gyvenimą Usolėje drauge su Jokūbu Geištoru dar ir dabar gyvas gydytojas Jonas Svida: „Iš pradžių buvome sukaustyti grandinėmis ir kasdien eidavome į darbą, druskos virykloje gremždavome nešvarios druskos nuosėdas (tai vadinta *okolotka*) arba jas išnešdavome (*očistka*). Darbas buvo nesunkus, jį buvo galima padaryti per 4–5 valandas, tik reikėjo saugotis, kad karštame katile nenudegtume kojų, nuo to saugodavomės sandalais. Pamažu gavome daugiau

²⁵ Apie Edvardą Römerį rašoma toliau atsiminimuose ir komentaruose.

lengvatų: grandines galėjome užsidėti tik išeidami iš barakų; darbams buvo galima pasisamdyti stipresnius kolegas. Vėliau mus į darbą varydavo tik kai kada, kol pagaliau iš viso to atsisakyta, buvo leista išsinuomoti kambarį kaime be teisės išeiti už kaimo aptvaro.“

Tokį gyvenimą kaip gydytojas Jonas Svida ir kaip 250–300 nelaimės draugų turėjo gyventi ir Jokūbas Geištoras, paguodą rado senų bičiulių, mokyklos metų draugų ar 1863 metų įvykių dalyvių, kurių Usoleje netrūko, draugijoje. Savo išsiilgusią sielą palengvindavo mintyse nuskriedamas „prie tų miško kalnelių, prie tų lankų žaliųjų“, kur prabėgo jo vaikystė. Tada, 1866 metais Usoleje, kaip liudija įrašas pirmajame atsiminimų rankraščio sąsiuvinyje, pradėjo rašyti vaikystės metų atsiminimus.

1868 metais Geištoras buvo išsiųstas gyventi į Irkutską, kur, kaip ir kiti, norėdamas užsidirbti lėšų pragyvenimui, pradėjo prekiauti avalyne. 1870 metais (liepos 25 d.) išvažiavo iš Irkutsko į Viatką. 1872 metų gruodį per Sankt Peterburgą, Vilnių ir Kauną patraukė į Suvalkus, nes ten gyveno žmona, užsispyrusi, labai sunkiomis sąlygomis ji užsiėmė vaikų auklėjimu, Ignacogradas jau buvo svetimose rankose, o dabar priklauso garsiojo Rusijos premjero Stolypino palikuonims. Reikėjo pagalvoti, kaip greičiausiai gauti lėšų pragyvenimui sau ir šeimai. 1873 metų sausį atvyko į Varšuvą ir čia gavo tarnybą Draudimo nuogaisrų draugijoje. Vėliau kurį laiką dirbo *Gazeta Polska* redakcijoje, „Merkurijaus“ bendrovėje, porą metų Suvalkų gubernijos Žemės ūkio kredito draugijos centrinės direkcijos patarėju; užsiėmė rašymu, buvo kelių mokslinių publikacijų bendraautoris ir pats skelbė straipsnius specializuotuose leidiniuose.

1877 metais (lapkričio 13 d.) Suvalkuose dar kartą vedė Eleną iš Eismantų (Ričardo ir Anelės iš Ablamavičių dukrą) ir su ja susilaukė dviejų sūnų: Ričardo ir Adomo²⁶.

Vienintelis, iš senų laikų likęs turtas dabar buvo tai, ką Geištoras kaupė su meile: Ignacogrado knygų rinkinys, išsaugotas per krašte siautusią audrą jo artimiausio kaimyno Simono Siručio. Iš to knygų rinkinio 1882 metais Geištoras įkūrė savo sūnui firmą, kuri tuo metu buvo žinoma kaip senųjų leidinių knygynas Varšuvoje. „Geištoro knygynas mokslininko, uolaus žinovo ir raštijos mėgėjo rankose tapo pagalbine mokslinė institucija visiems darbštuoliams, kurie stengiasi išsaugoti praeities paminklus palikuonims. Geištoras nesiekė pelno, tik troško nuo žūties išsaugoti relikvijas ir padaryti prieinamas tyrinėtojams.

²⁶ Ričardas gimė 1880 m. gruodžio 28 d. Varšuvoje, mirė dar studijuodamas Prekybos akademijoje Leipcige 1901 m. kovo 7 d. Varšuvoje. Jis buvo daug žadantis, kolegų mėgstamas, šie jo atminimui pagerbti surinko lėšų leidybai ir net paskelbė porą tomų leidinių; Adomas gimė 1889 m. spalio 4 dieną.

Siūlantieji stebėjosi, kad jis mokėjo dvigubai didesnę už prašomą kainą, nes tiek daiktas buvo vertas. Ir priešingai, nei vienam privačiam asmeniui neparduodavo rankraščio ar knygos, kol nesužinodavo, ar viešosios institucijos (Jogailaičių biblioteka, Čartoriskų muziejus ir kt.) tos knygos neieško. Jie visada turėjo pirmenybę, nors privatus kolekcininkas ar užsienio institucija (pvz., Britų muziejus) duodavo kur kas aukštesnę kainą.“

Už daugelio vertingų paminklų suradimą ar išsaugojimą turime būti dėkingi Geištoriai, būtent jis paskelbė spaudoje apie iki tol nežinomus Marcjano Kobiernickio, XVI amžiaus poeto Jeronimo Morštino (iš XVII a.) kūrinis, išsaugojo ypač vertingą 1506 metų *Gniezno mišiolio* (*Mszał gnieźnieński*) egzempliorių, *Trojos valstybės sunaikinimo istoriją* (*Zburzenie państwa Trojańskiego, 1597*) ir kitus.

Jokūbo Geištoro nuopelnai antikvaro darbe yra nepaprasti, o juos dar paryškina senųjų leidinių katalogai (16), be kurių didesnei bibliotekai sunku apsiėti.

Jokūbas Geištoras mirė Varšuvoje 1897 metų lapkričio 3 (15) dieną, palaidotas Povonzkų kapinėse.²⁷

Jokūbo Geištoro spausdinti raštai:

1. *Głos szlachcica do swych współbraci o wolności i równości* (turėtų būti vlasności) *kmieciej*, Poznań, w komisie księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1859, 8-vo, s. 193. (Šis darbelis parašytas 1858 metų birželį, atspausdintas pavėluotai ne dėl autoriaus kaltės, nes spausdintas be jo priežiūros.)
2. „Życiorys Ignacego Zawiszy († 1833)“, *Kurier Wileński*, 1861, s. 51, 61, 69, 79, 80.
3. „Listy z nad Niewiaży“, ten pat, s. 42.
4. *Rękopis nadesłany z Syberji*, wyd. przez J. I. Kraszewskiego, 1873.
5. *Po dzięsięciu latach*, (Lwów, nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1875, 8-vo, s. 74.
6. *Listy*, 1876.

²⁷ Pateikiame 1897 m. sąrašą periodinių leidinių, kuriuose radome ilgesnių ar trumpesnių žinučių apie Jokūbą Geištora po jo mirties: *Biesiada literacka*, nr. 49 (nekrologas ir portretas, pasirašyta „Bičiulis“); *Dziennik dla wszystkich*, nr. 265–266 (kalba, pasakyta advokato Leščinskio prie karsto), nr. 267 (Karolio Hofmano eilėraštis, skirtas J. K. G. atminčiai); *Gazeta Polska*, nr. 263 (žinutė kronikoje), nr. 298 (nekrologas, pasirašytas „Post.“); *Gazeta Warszawska*, nr. 304; *Głos*, nr. 47; *Kraj*, nr. 47, meno skyrius (nekrologas, pasirašytas „g“); *Kurjer Codzienny*, nr. 317–320; *Kurjer Niedzielnny* (nekrologas su pridėta p. Vinickio kalba ir portretu, pasirašytas „S. D.“); *Kurjer Poranny*, 1892, lapkričio 19; *Kurjer Warszawski*, nr. 320 (plačiausias prisiminimas, parašytas p. Wł. R. Korotyńskiego); *Słowo*, nr. 263; *Tygodnik ilustrowany*, nr. 47 (nekrologas ir portretas, pasirašytas „W. G.“) *Wędrowiec*, nr. 47 (nekrologas ir portretas, pasirašytas „Br. Korw.“); *Wiek*, nr. 263–265 (plačiausias nekrologas), nr. 268 (pono W. R. prisiminimas apie antikvarinius rinkinius); *Zorza*, nr. 48 (nekrologas ir M. Brzezińskiego portretas). Be to, Jokūbo Geištoro gyvenimo aprašymą, parašytą Stanislovo Geištoro, pateikė *Wielka encyklopedia ilustrowana*.

7. *Rozbitek; Głos Litwina*, 1877.
8. *Adam Medeksza 1820–1876 przez Rozbitka*, Lwów, nakładem drukarni „Gazety Narodowej“, 1877, 8-vo, s. 33.
9. „Wycieczka nad Niewiażę“, *Upominek Wileński*, Wilno, nakład i druk Zawadzkiego, 1879, s. 16–2. (Ištrauka iš atsiminimų, spausdinta rinktinioose raštuose, skirtuose J. I. Kraszewskiui, Vilnius, Zavadschio spaustuvė.)
10. „Aleksander Chmielewski, 1814–1882“, *Prawdą a pracą*, Lwów, nakładem *Gazety Narodowej*, 1883, 8-vo, s. 24.
11. „Nasze ‘Credo’...“, *Pracą i oświatą*, Lipsk, E. Ł. Kasproicz, 1883, 8-vo, s. 8.
12. *Litwa przed rokiem 1863*, Lwów, drukiem i nakładem drukarni ludowej S. Boylego, 1888, 4-to, s. 42 (parašas „Litwin“); pakartotiniai išleido 1863–64 m. sukilimo istorijos medžiagos leidykla.
13. *Trzeci maj 1791*, s. a. (po 1891 m. gegužės 3 d.), Lwów, nakładem drukarni ludowej S. Boylego, 8-vo, s. 56. (Autoriaus lėšomis, paskaita mano sūnums, parašas „Litwin“.)
14. *Kilka listów i testament Tadeusza Kościuszki*, wydał J. K. G., grynias pelnas skirtas Kosciuškos paminklui, Kraków, nakład i druk Wł. L. Anczyca i spółk J. Gadowskiego, 1894, 8-vo, s. 45.
15. „Do starszego pokolenia Ostatnie słowo“, *Litwin*, 1894, 8-vo, s. 14.
16. *Partja*.

Iš raštijos paminklų Geištoras išleido nežinomo XVI amžiaus rašytojo veikalą: Marcian Kobiernicki, *Historja o czterech młodzieńcach i treny p. Jakubowi Strusiowi...*, Warszawa, 1886. (Su leidėjo įžanga.)

Senųjų leidinių katalogai

Stanislovo Geištoro knygynas, Senienų skyrius.

1. *Katalog księgozbioru Ignacogrodzkiego*, Warszawa, nakładem księgarni St. Geysztora, 1882, 197+2 s. (be įžangos žodžio, nurodančio antikvarinių rinkinių kilmę, yra 3461 numeriai, priklausantys lenkų ir užsienio kalbų skyriams).
2. *Katalog księgozbioru Ignacogrodzkiego* (c. d.), Warszawa, nakład jak wyżej, druk Instytutu głuchoniemych i ociemniałych, 1883, s. 120 (keleto rečiausių knygų aprašas ir nr. 3562–5763).
3. *Katalog atlasów, map i dzieł geograficznych*, nakład jak wyżej, 1884, s. 30 (nr. 295+54).
4. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1885, s. VIII+195 (nr. 5764–9481; atlasų ir žemėlapių nr. 296–330).
5. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1887, s. VIII+119 (nr. 9482–12168).
6. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1888, s. IV+143 (nr. 12169–15133 bei 238 katalogų numeriai).
7. *Katalog zbiorowy dzieł dawnych i wyczerpanych od Nr 1 do Nr 11787*, nakład jak wyżej, 1890, s. 160.
8. *Dodatek do katalogu*, nakład jak wyżej, 1890, s. 23.
9. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, druk J. Sikorskiego pod zarządem A. Saładyckiego, Warecka nr. 14, 1892, s. 66 (nr. 15157(?)–16782).

10. *I. Dział obcy; II Katalog dzieł z ceną zniżoną; III Katalog tytułów*, nakład jak wyżej i adr. księgarni Al. Jerozolimskie 78, 1893, s. (4)+44.
11. *Katalog zbiorowy dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1893, s. (4)+66+nlb. 2 (nr.17112 (?)-8535).
12. *Katalog zbiorowy dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1894, s. (2)+76+nlb. 2 (nr. 18536-20077).
13. *I katalog dzieł dawnych; II katalog tytułów i kart, III Rozmaitości*, Lwów, I Związkowa drukarnia, 1894, s. 64 (nr. 770 rankraščių ir nr. 157 kitų).
14. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, druk Józefa Sikorskiego, 1895, s. (2)+118 (nr. 20078-22491).
15. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1895, s. (2)+84+nlb. (nr. 22492-24035 bei originalių pavadinimų, žr. kat. nr. 9).
16. *Katalog oddzielnych tomów tytułów i kart dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1896, s. (2)+53+nlb. Čia randame žinią apie Jeronimo Morštino veikalą: *Zwierciadło statecznego i szalonego młodzieńca* ir nr. 1-871, taip pat toliau cituojamus pavadinimus (žr. kat. nr. 14).
17. *Katalog dzieł dawnych i wyczerpanych*, nakład jak wyżej, 1896, s. (2)+69+nlb. 1 (nr. 24036-25410).

* * *

Apie tai, kaip atsirado Geištoro atsiminimai, turime tokią jo paties pastabą: „Tremtyje vaikystės metus iki universiteto aprašiau labai plačiai; be to, Usoleje, Irkutske ir Viatkoje rašiau dienoraštį. Varšuvoje retsykais taip pat užsirašinėčiau pastabas. Iš tų labiau akimirkos įkvėptų puslapių galima suvokti mano būdą ir pažiūras.., neaiški rašysena yra didžiausias sunkumas panaudoti mano užrašus.“

Atsiminimai turėjo aprėpti visą Jokūbo Geištoro gyvenimą, remiantis kita jo parašyta pastaba, juos turėjo sudaryti šešios dalys:

I dalis. Vaikystės metai net iki instituto baigimo (iki 1844 m.), aprašyti 1866 m. Usoleje, išliko ne tik originalas, bet ir gera kopija.

II dalis. Universiteto metai – 1844–1848.

III dalis. Gyvenimas kaime ir Lietuvos padėtis 1848–1857 metais.

IV dalis. *Valstiečių reformų laikotarpis, ikisukiliminis tarpsnis, sukilimas bei Geištoro suėmimas ir jo teismas 1857–1865 metais.*

V dalis. Tremtis, 1865–1872 metai.

VI dalis. Sugrįžimas į savo kraštą ir paskutinė gyvenimo epocha (nuo 1873 m.) – epocha, anot autoriaus, nes sunkiausia, „ko gera sunkiausia, anksčiau palaikė tikėjimas, kad kovojama už tai, kas žemėje švenčiausia, be to, ir kančia turėjo savo žavesį. Dabar kovojama su smulkmeniškumu, egoizmu ir tautos dvasios iškraipymu.“

Iš viso to numatyto darbo (skirto vaikams, o ne spaudai) dar Usolėje buvo baigta pirmoji dalis; antroji dalis taip pat buvo beveik baigta; iš trečiosios, penktosios ir šeštosios dalių, žiūrint pagal metus, liko tik daugybė pakrikų užrašų, apmatų, užrašų knygučių, – jie daugiausia asmeninio pobūdžio, privatūs ir neišbaigti.

Priešingai, be jokių abejonių, autoriaus *svarbiausia* laikoma ir spaudai skirta yra *ketvirtoji dalis*, apimanti blogiausius Geištoro gyvenimo metus ir jo veiklą, glaudžiai susietą su visuomeniniais reikalais, kurią pateikiame dabartinės „Atsiminimų bibliotekos“ (*Biblijoteka Pamiętników*) tomuose. Remiantis paties autoriaus priedu, pridėtu prie pratarmės, – gabalas tos dalies parašytas dar tremtyje.

Regis, tuo metu tai buvo tik apmatai, užrašyti vien svarbiausi lūžio momentai.

Vėliau, autoriui grįžus į savo kraštą, jie buvo toliau apdoroti, daug kartų perdaryti pačiam autoriui dalyvaujant ir vadovaujant. Tai liudija daugybė pastabų, užrašų knygučių, sutrumpinimų ir kopijų, likusių autoriaus rankraštiniam palikime. Galutinė redakcija parašyta iš prieš tai sutvarkytų užrašų, jau autoriaus gyvenimo pabaigoje, po 1890 metų, joje yra jo ranka padarytų pataisymų ir priedų. *Ta redakcija*, parengta autoriaus, tikintis paskelbti spaudoje, jam pačiam vadovaujant, vertintina kaip originalas, būtent ji, kaip pagrindas, panaudota mūsų leidinyje²⁸.

Tą tekstą skelbiame visą, be esminių pakeitimų, čia ir kitur tik šiek tiek redaguotas stilius. Iš anksto pareiškiu, kad su daugeliu autoriaus teiginių nesutinku, tačiau juos pateikiu kaip įvykių dalyvio liudijimą, kaip medžiagą istorikui. Fragmentus, kurie buvo išbraukti dėl nuo redakcijos nepriklaususių priežasčių, pažymime taškais, daugmaž užimančiais tiek pat vietos, kiek jie būtų užėmę išspausdinti²⁹. Aš pats tik dėl to, kad būtų lengviau orientuotis, įvedu suskirstymą skyriais ir jų turinį atitinkančias antraštes.

²⁸ Teksto yra 196 sunumeruoti puslapiai (su klaidinga numeracija, po 42 puslapio yra pažymėtas 50, parašytas dviem braižais: ponios Filomenos Kiersnowskos ir pono Żychowskio ir yra sūnaus pono Stanislovo Geištoro nuosavybė. Rapersvilio nacionalinis muziejus taip pat turi Geištoro atsiminimų rankraščio dalį. Į ten kreipėmės informacijos ir pridėdame ištrauką iš mums maloniai atsiųsto oficialaus 1910 m. liepos 11 d. bibliotekininko padėjėjo pono Władysława Kłyszewskio atsakymo: „Iš tikrųjų mūsų archyve saugomi Geištoro atsiminimai, apimantys 1827–1861 m., 73 p. Šie atsiminimai yra kopija, nes patikrinome rašto pobūdį su Geištoro laiškais, kurių pas mus yra daug; atsiminimai rašyti vienu braižu ir, kaip galima teigti, yra nuorašas, padarytas daktaro Arturo Wołyńskio, kuris renka visokią 1863 m. medžiagą. Taip galima teigti pagal antraštės signatūrą. Kaip nuorašas pateko į mūsų archyvą, nieko tikro pranešti negalime, tikriausiai pakliuvo drauge su Wołyńskio dokumentais po jo mirties.“

²⁹ Šiame leidinyje tokios vietos žymimos daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose (red.).

Atsiminimų prieduose pridedamos Geištoro rankraštinio palikimo ištraukos, kurios gali padėti geriau suvokti atsiminimų turinį. Manome, kad ypač įdomios yra vaizdingos tiesioginio liudininko parašytos kai kurių iškilų asmenybių, su kuriomis Geištorą siejo artimi santykiai, charakteristikos.

Komentarai – ypač biografiniai – *daugelio asmenų*, kurie maloniai sutiko mums palengvinti darbą ir kurie mūsų raštiškiems prašymams ar laiškam neliko kurti. Žinome, kad tie komentarai, dažnai rašyti iš atminties, ne visada patikrinti, todėl gali būti klaidų. Suvokiu, kad jie neatitinka metodikos reikalavimų, nes yra sukaupti atsitiktinai, dažnai nieko nesako apie žmones, septintąjį dešimtmetį suvaidinusių svarbų vaidmenį. Vis dėlto skelbiame juos nedvejojami, net ir tokie komentarai, kokie yra, gali suteikti žinių apie išvardytuosius asmenis, kuriuos skaitytojas ne tik iš vardo, bet ir „pagal amžių bei pareigas“, pagal kilmę ir išsilavinimą galės artimiau pažinti. Be to, komentarus vertiname kaip istorinę medžiagą, kuri gali sukelti diskusiją ir patikslinti. Pagaliau pateikiame visuomenės žiniai dar ir todėl, kad epocha, kuriai priklauso atsiminimai, mūsų akyse jau grimzta į praeities bedugnę. Šiandien dar gyvena, deja, jau tik nedaugelis asmenų, kurie dalyvavo įvykiuose, aprašytuose atsiminimuose, dar gyvi jų bičiuliai, jų vaikai, jų artimiausi giminaičiai. Šiandien dar galima iš jų sužinoti kokių nors smulkmenų, tačiau rytoj tas darbas jau gali būti pavėluotas. Todėl manome, kad reikia pasinaudoti ta galimybe ir komentaruose pateikti kuo daugiau smulkmenų, nors ir trumpų faktų, kurie ilgainiui gali būti naudingi epochos istorinei rekonstrukcijai.

Nenorėdami pernelyg dažnai tekstą puslapio apačioje perkrauti nuorodomis, pateikiame tik paties autoriaus paaiškinimus bei tuos mūsų pamąstymus, kurie būtiniausi. Visus kitus su tekstu susijusius paaiškinimus, pateikėme kiekvieno tomo pabaigos komentaruose nurodydami puslapius, kuriems jie skirti, ir šaltinį, iš kur informacija paimta.

Be to, kiekvieno tomo pabaigoje skaitytojas ras sukilėlių organizacijos Lietuvoje schemą tokią, kokia ji pagal Geištoro atsiminimus pateikiama, – tik su tam tikrais papildymais bei atsiminimuose paminėtų asmenų rodykle, taip pat išvardijami visi, kurie žinių, atsiminimų ar fotografijų mums atsiuntė.

Šioje vietoje visiems reiškiamo karštą ir nuoširdžią padėką, itin daug smulkmenų sužinojome ponų Augusto Krenckio, Henryko Mościckio, Vladislavo Zahorskio dėka, ypač iš pono Mykolo Brenšteino, kuris maloniai pateikė savo pavyzdinai, sistemškai sutvarkytus užrašus apie Žemaitijos ir Kauno gubernijos praeitį.

PRATARMĖ

Karščiausiai dėkojame už pagalbą ir mūsų darbo palengvinimą poniai Elenai iš Eismantų Geištorienei, atsiminimų autoriaus žmonai, bei sūnui ponui Stanislovui Geištorui, kaip rankraščio savininkams, kurie visada buvo pasirengę mums pateikti jų žinioje esančius užrašus, paaiškinti biografijos smulkmenas ar atsiųsti nuotraukų.

* * *

Jokūbui Geištorui, kaip žmogui, tiksliau apibūdinti veikalo pradžioje pateikiame vertingą pluoštelį atsiminimų, kuriuos mums maloniai atsiuntė iškilus mūsų istorikas profesorius Tadeušas Korzonas. Kai kurių atsiminimuose aprašytų įvykių dalyvis, iškilus mokslininkas ir ilgus metus su Geištoru artimai bendravęs žmogus profesorius Korzonas atsiminimuose pateikia daugybę vertingų nuorodų.